

Малиша Станојевић
Филолошки факултет, Београд

УПОТРЕБА НАПОРЕДНОГ ЦИТАТА У ТУМАЧЕЊИМА КЊИЖЕВНИХ ТЕКСТОВА

У раду се истражују типови цитата/одломака и начини на које могу бити употребљени приликом тумачења књижевних текстова и настајања научног дела. На књижевно-теоријском плану расправља се о теорији цитатног читања и о цитату/фрагментима из ширег и ужег контекста, са посебним освртом на употребу напоредног цитата у тумачењима књижевних текстова.

Кључне речи: цитат, напоредни цитат, метода упоредних одломака, тумачење, текст, језичка култура, интертекстуалност, мулти-медиијалност

Читалац уметничког, публицистичког, истраживачког или научног текста препознаће два основна нивоа (стила) у једном тексту и то поступком који је традиционално устаљен, те и на трагу нових услова комуникацијског, односно сложенијег мултимедијалног система, када се, са нивоа стваралачког квантитета, писани текст приближава равни нивоу изговореног (усменог) текста. Овоме се свакако мора придодати и констатација да се приближавамо и особеном комуникацијском систему који не припада само писаној, односно само изговореној речи, већ је сликовни и виртуалан, и припада стилу који значајније утиче на сам однос према језику, његовом изразу, као и да у технолошком процесу надвладава оне форме које су се у култури јасно оцртале у усменој и писаној традицији.

Ово истраживање започињемо расправом о томе у којој мери исписујемо или изговарамо нови текст, нову информацију на публицистички, уметнички или научни начин, односно, да ли разликујемо оријентацију текстова, уметничких стилова и култура: оријентацију на трансекстуалност (што означава природни језик или збиљу) и оријентацију на интертекстуалност (употреба туђих текстова или коришћење језика културе). Наравно, према поставци саме теме ово истраживање укључује један нови моменат употребе цитата. Та би се одредница, условно, могла назвати „напоредни цитат“. Она се по својој природи сврстава у оквир књижевног

термина – цитат (lat. citatus – позван за сведока). У *Речнику књижевних термина*¹, ова одредница је представљена по начелу општер значења и употребе цитата, тј. као „навод, навођење нечијих речи, дословно или само по смислу, из књижевног или научног текста“². Типолошки, ово објашњење инсистира на значењу употребе цитата у форми илустрације, као потврде својих речи или као дела сложене структуре текста. Овоме се додаје и неопходност разумевања употребе цитата у повезивању са културном традицијом. У техници писања, при употреби цитата, укључују се знакови интерпункције, а значајнија дилема у вези са цитирањем поставља се онда када се не наводи извор, тј. када се употребљене мисли, текстовне целине, па и други склопови речи могу сматрати плагијатом.

Основно питање стила према овим констатацијама односи се, дакле, на оригиналност текста који је написан или изговорен. Уметнички, али и научни текст често је на удару саме рецепције, јер се у савременом свету развијених комуникација и повећане употребе језика културе, језика који је настао као плод феномена интертекстуалности у стваралачком поступку и самог књижевног, односно научног текста. Могло би се рећи да је написано све што се могло написати, а ипак, стваралачки процес се и даље креће, и у савременим условима враћа нас самом почетку савладавања односа према позајмљеним цитатима. Језичкој култури се у том смислу даје предност у научном процесу, док се од уметничког текста очекује смањена фреквентност употребе цитата. То би заправо значило да је тачна констатација из 90-их година 20. века да живимо доба интертекстуалне књижевности коју је, у својој књизи *Теорија циџиташности*, дефинисала Дубравка Ораић Толић. Већ у предговору ове књиге наведене су

„терминолошке дистинкције: 1. **цитат** — експлицитни интекст, елемент цитатне релације, 2. **цитатна релација** — интертекстуалана веза за коју је битна појава цитата, 3. **цитирање или цитација** — цитатни интертекстуални процес, 4. **цитатност** — својство умјетничке структуре грађене од цитата, односно по начелу цитирања“³.

У односу на ову типологију могуће су и друге класификације и то, пре свега, преко тумачења односа одломака, односно преко употребе фрагмената других текстова приликом стваралачког процеса.

1 *Речник књижевних термина*, Београд, 1985, 96.

2 Исто, 96.

3 Дубравка Ораић Толић, *Теорија циџиташности*, Загреб, 1990, 5.

Како је овде реч управо о тумачењу књижевних текстова, наш задатак није да говоримо о употреби цитата у стваралачком процесу и настајању књижевног дела. Међутим, ако кажемо да живимо доба интертекстуалне књижевности, то заправо значи да смо упућени на уочавање релације између стваралачког процеса и тумачења, што ће захтевати и примену биографске методе. Ова метода је у извесном смислу декларативно одбачена, али у тумачењима књижевних текстова, макар долазила од поклоника филолошког приступа и од самих структуралиста, она чини значајну грађу, јер препознавањем стила открива слој који је надасве индивидуалан и по карактеризацијама које су својствене том типу стваралаца тумачења могу се сводити на вредносне судове и домете уметничког текста.

У истом смеру, као што је то случај употребе цитата у стваралачком процесу, и у тумачењу књижевног текста одиграва се сличан процес, у извесном смислу и значајније постављен, јер је у формирању вредносног суда потребно имати референтност „сведока“, тј. потребно је навести и друга мишљења која иду ка томе да се једно дело представи, односно да се вреднују домети књижевног текста. Основна потреба, дакле, своди се на то да је неопходна илустрација, која подупире становиште тумача и даје му право да се према књижевном тексту тако односи. Међутим, није ретка појава да у истраживачком поступку недостају управо ти елементи који омогућавају употребу цитата, јер тумачења која постоје немају употребну вредност, или су она започета, а недовршена. Зато се намеће једно прагматично питање: шта учинити ако тумач књижевног текста иза себе нема узора и у којој мери може да, у функцији илустрације, употребљава напоредне цитате? На ово питање се може одговорити позитивно преко пројекције коју је у својој књизи *Демон теорије* значајније обрадио Антоан Компањон. У односу на теорију цитата коју је засновала Дубравка Ораић Толић, овај теоретичар бави се методом упоредних одломака. Комплексни систем који Компањон примењује у објашњењу ове методе заснива се на имплицитном позивању на

„намеру писца, ако не као циљ, предумишљај или претходну намеру, барем као структуру, систем и намеру на делу. Наиме, ако се сматра да намера писца није важна за одређивање значења текста, није савим јасно како објаснити ово опште давање предности тексту истог писца. Али, као што је на то указао амерички критичар П. Д. Џул у једном делу о филозофији књижевне критике, чак и критичари који су најздужанији пред намером писца као мерилем интерпретација

не оклевају да сакупе упоредне одломке да би објаснили текст на коме раде.“⁴

Ако бисмо се задржали на вредновању упоредног одломка, закључићемо да унутар тог поступка постоји додатна квалификација, тј. време настанка текста, јер, рећи ће Компањон, „употреба одломка другог писца из истог времена увек има већу тежину од упоредног одломка писца из неког другог времена“.⁵

Основно питање које сам, приликом проучавања књижевног лика једног од наших краљева, у усменој и писаној традицији, покренуо деведесетих година јесте управо постављено на самом почетку истраживачког поступка. Као Ролан Барт, и други критичари и научници, изнова сам поставио већ познато питање: може ли се навести и једна књижевна анализа која апсолутно заобилази методу напоредног цитата, коју је Компањон дефинисао као методу упоредних одломака. Према потреби тумачења та могућност узима се функционално, по принципу паралелизама, аналогички, преузимањем модела који се може несметано користити за утврђивање становишта критичког става, или у тумачењима карактеризација, понајпре оних спољних, изгледа књижевног лика, анатомије која је као код сликара у употреби приликом израде портрета.

Мултимедијалност је у основи, на принципима односа књижевности и сликарства, наметнула употребу напоредног цитата, јер наративни портрет се у извесном смислу на сликовит начин представља као сликарски и у обрнутом смеру — сликарски као наративни. Зато се сви дескриптивни поступци и све методе укључују како би се дошло до књижевног лика и његовог значења у историјском времену, у социолошком и културолошком погледу. Навођење на ову врсту тумачења текста утолико је значајније уколико се преплићу два или више уметничка израза, нпр. сликарски и књижевни. На овакав приступ упућује нас Лесинг у *Лаокоону*, а пишући *О проблемима Лаокоона* Војислав Ђурић наводи Леонарда да Винчија који сматра да поезију одликују ефекти приказивања, а сликарство приказивање ефеката. Песник је изнад сликара једино у представљању речи, а на истој равни с њим у слободном измишљању“.⁶ Зашто наводим ове идеје о прожимању уметности? Зато што у овом, али и у другим случајевима, оне чине основу за промишљања о напоредног цитату. Лесинг је писац текста који овде наводим као први извор. Он је приликом писања *Лаокоона* употребио и идеје других,

4 Антоан Компањон, *Демон теорије*, Нови Сад, 2001, 85.

5 Исто, 87.

6 *Говор поезије*, Београд, 1966, 12.

јер су „проблеми Лаокоона и пре Лесинга постављани, па чак у извесној мери и решавани“.⁷ У прегледу свих мишљења која се баве границом између појединих уметности значајан број је употребљених цитата, јер се они, као такви, појављују као интерпретација, или као поновљени склоп речи, као што је у овом случају, како о томе пише Војислав Ђурић, створена обимна литература, којој је противуречност битна одлика. И у случају проблема Лаокоона, принципом напоредног цитата укључује се интенција или кохеренција коју дефинише Антоан Компањон, јер без интенције „паралелизам је слаб знак, случајна подударност: не може се ослонити на вероватноћу да иста реч има исти смисао у два различита случаја“.⁸

У примеру који следи напоредно коришћење цитата је у функцији употребе модела, који се укључује у структуру тумачења, по принципу припадности склопу текста који се читава, а на основу кога се тумачи поетизован лик. Узмимо за пример историјску личност краља Петра I Карађорђевића, али као књижевног јунака, и посредством трансформација које се читавају уочићемо замаглења историјске стварности, јер ћемо препознати снажан утицај усмене традиције чија је интенција да изгради легендарни лик. У тумачењу текстова показаће се недостатак оригиналности, јер је овај лик изграђен на основама народне поетике која је свој многоструки утицај оваплотила у уметничкој литератури. Како су изграђени модели тумачења поетизације ликова кнеза Владимира и кнеза Јарослава Мудрог, тако се, по истом принципу, могу применити резултати тумачења и приступити употреби напоредног цитата у тексту који припада поетском тумачењу лика краља Петра I: у усменим саопштавањима приче примениће се „богата реторика која лик развија поетски, али његову суштину не мења“, и развијеном наравијом, у писаној литератури, „да би се навеле све расположиве чињенице, те се ствара широка историјска слика са поетизованим ликом у стожеру“.⁹

У истраживачком поступку оваквог типа, више него у другим приликама, тумачење текста захтева већу употребу напоредног цитата, тј. дословно преузимање делова текста који су употребљени за тумачење другог уметничког или научног дела. То заправо значи да је потреба употребе ове методе неминовна, јер се у тумачењу текста једног дела појављују сличности до нивоа једнакости са већ постојећим деловима текста другог аутора, артикулисаним

7 Исто, 9.

8 Антоан Компањон, *Демон теорије*, Нови Сад, 2001, 89.

9 Радмила Маринковић, *Светлородна господна српска*, Београд, 1998, 166–167.

у тумачењу неког другог дела. Та врста коинциденције је учестала, било да је реч о случајевима када се истражују области које нису биле предмет проучавања или у веома фреквентним тумачењима појединих књижевних дела о којима пише велики број истраживача. И у једном и у другом случају, било да је интерпретирано већ постојеће мишљење или је оно преузето у деловима (или целини), у тумачењу текста препознаје се прва метода, док је друга очигледна и има друго значење. За расправу ове врсте од важности је у којој мери је цитат ваљано употребљен и да ли је у вези са темом која је у обради текста, или се тај део текста односи на тумачење текста другог аутора и дела које је изабрано по принципима паралелизма из истог опуса. Техником писања, напоредни цитат уграђује се у текст и на идентичан начин — као што постаје саставни део тумачења, тако постаје и значајна одредница у рецепцији уметничког или научног текста.

Теорија књижевности ову област познаје као системско решење цитирања, као што смо то на почетку овог текста поставили, узимајући у обзир поузданост референце. Међутим, како код писаца, истраживача, тако и код оних који читају текст појављују се други нивои и значења како у стваралачком тако и истраживачком поступку истог тог текста.

Употреба напоредног цитата изједначава се са цитатним читањем. Ова феноменолошка ситуација изграђује се у модерним временима у самом процесу изабраних делова који се с посебном пажњом читају више пута, по принципу одбира текста у контексту и изван њега, где се и без потврђивања књижевних историчара и научника, читањем текста проналазе други слојеви, који стилски припадају језику културе, што у овом случају значи да су у стваралачком поступку коришћене многе методе, као и метода употребе напоредног цитата. Осврнемо ли се и на проблем читања и тумачења текста и попут Пол де Мана укључимо се у расправу о проблему наставе књижевности, отворићемо нова питања, а једно од њих је и могућност да се књижевност уместо проучавања као историјски или хуманистички предмет проучава „као реторика или поетика, пре него херменаутика и историја“.¹⁰

Метода упоредног одломка, коју као савремену теоријску мисао Компањон ставља високо на лествици вредновања у стваралачком поступку, а потом и у књижевној рецепцији, сматрајући је веома старом методом, јер се темељи на читању, поновном читању, и нај-

¹⁰ Пол де Ман, „Читање као повратак филологији“, превео Новица Милић, текст са интернет странице.

после на значењу упоређења, у извесном смислу чини основу употребе напоредног цитата, с тим што је метода упоредног одломка флексибилнија и као таква се сједињује у метафори, односно стилској форми. Употреба напоредног цитата је јаснија и функционално се приближава употреби цитата, с тим што је заснована на принципу паралелизма, а не као цитат „о истом“. Успешност употребе напоредног цитата јесте од значаја за тумачење текста у оној мери у којој се вокабулар употребљава у истом или сличном редоследу, с тим што се његова употреба заснива на употреби исказа само за тумачење текста. Ова мала расправа о тумачењу уз помоћ теоријске одреднице *напоредни цитати*, указује на дистинкцију са већ формализованом херменеутичком функцијом упоредних одломака.

Литература

- Речник књижевних термина*, Београд, 1985.
 Дубравка Ораић Толић, *Теорија цитативности*, Загреб, 1990.
 Антоан Компањон, *Демон теорије*, Нови Сад, 2001.
 Војислав Ђурић, *Говор поезије*, Београд, 1966.
 Пол де Ман, *Читање као повратак филологији*, превод Новице Милића, текст са интернет странице.
 Б. В. Томашевски, *Теорија књижевности*, Београд, 1972.
 Волфанг Кајзер, *Језичко уметничко дело*, Београд, 1973.
 Ј. М. Лотман, *Структура уметничког текста*, Београд, 1976.
 Радмила Маринковић, *Светлородна господина српска*, Београд, 1998.

Mališa Stanojević

THE USE OF PARALLEL QUOTATION IN THE INTERPRETATION OF LITERARY TEXTS

Summary

In this paper the attention is directed to the contents of the notion of “parallel quotation” and to the discussion of the modern theory that has given form to the hermeneutic function of “comparable fragments.” By the summary survey, this model is put in the position of the initial process of thinking, as a method which has been applied – more often than currently believed – in the language of culture. This investigation is based on the diachronic development of the concept known in the theory of literature as a “quotation,” including the value judgements of its typology. The theoretical studies by Antoine Compagnon and Dubravka Oraić Tolić have been used in discussing the theoretical contributions to the interpretation both of literary and of scientific texts.

From the point of view of the theory of literature, it has been pointed to the importance of the chain of reasoning in the context of modern ways of interpretation, by using modern theoretical thought which supplies greater freedom of approach to the language of culture, which has arisen as a result of the phenomenon of intertextuality. Special attention is paid to the difference from the currently known forms of quotations, and to the possibility of application of this model of parallel quotation during the process of investigation both in the reading and/or interpreting the literary and the scientific texts. This paper points out the models which support the possibilities of the use of parallel quotations as well as the method which defines more closely the technique of writing and quoting different opinions phrased in the identical set of words within the relevant sentence.